

УДК 343.976

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.17>

АЛКОГОЛІЗАЦІЯ ТА НАРКОТИЗАЦІЯ ЯК ФАКТОРИ КРИМІНОГЕННОЇ ПОВЕДІНКИ

Кирилюк В.А.,

*доцент кафедри кримінології та інформаційних технологій
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0005-5904-0167*

Корецький С.М.,

*доцент кафедри кримінального права та кримінології
Інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-6465-7712*

Кирилюк В.А., Корецький С.М. Алкоголізація та наркотизація як фактори криміногенної поведінки.

У статті здійснено комплексний кримінологічний аналіз алкоголізації та наркотизації як фонових явищ злочинності, що істотно впливають на формування індивідуальної криміногенної поведінки та загальні тенденції сучасної злочинності. Вживання алкоголю й наркотичних засобів не може розглядатися виключно як медична або соціальна проблема, оскільки їх криміногенний потенціал проявляється через глибоку деформацію мотиваційної, ціннісної та вольової сфер особистості, зниження здатності до самоконтролю та критичної оцінки власних дій. У роботі акцентовано увагу на тому, що алкоголізація, будучи соціально толерованим явищем, виступає одним із найбільш поширених каталізаторів насильницької та побутової злочинності, особливо в умовах урбанізованого середовища та підвищеної соціальної напруги. Показано, що стан алкогольного сп'яніння сприяє ескалації міжособистісних конфліктів, трансформації асоціальних проявів у кримінально карані діяння та відтворенню девіантних моделей поведінки на міжпоколінному рівні. Обґрунтовано, що наркотична залежність зумовлює системний характер злочинної діяльності, підвищений рівень рецидиву та залучення осіб до кримінального середовища, у тому числі у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. На основі аналізу наукових підходів та статистичних даних розкрито кримінологічні характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у стані сп'яніння, а також показано роль алкоголю й наркотиків у структурі тяжких та особливо тяжких злочинів. Значну увагу приділено кримінально-правовій оцінці стану сп'яніння, зокрема аналізу норм статей 21 та 67 Кримінального кодексу України, які комплексно регулюють питання кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання. Зроблено висновок, що ефективна протидія злочинності, пов'язаній з алкоголізацією та наркотизацією, можлива лише за умови реалізації комплексної системи запобіжних заходів, яка поєднує загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні механізми.

Ключові слова: алкоголізація, наркотизація, криміногенна поведінка, фонові явища злочинності, стан сп'яніння, мотивація злочину, кримінологічна профілактика.

Kirilyuk V.A., Koretsky S.M. Alcoholization and drug addiction as factors in criminal behavior.

The article provides a comprehensive criminological analysis of alcoholization and drug addiction as background phenomena of crime that significantly influence the formation of individual criminogenic behavior and the overall trends of contemporary criminality. It is substantiated that the consumption of alcohol and narcotic substances should not be considered solely as a medical or social issue, since their criminogenic potential manifests itself through profound deformation of the motivational, value-based and volitional spheres of personality, reduction of self-control, and impairment of the ability to critically assess one's own actions. The study emphasizes that alcoholization, being a socially tolerated phenomenon, acts as one of the most widespread catalysts of violent and domestic crime, especially under conditions of urbanization and increased social tension. It is demonstrated that a state of alcohol intoxication contributes to the escalation of interpersonal conflicts, transformation of antisocial behavior

into criminal acts, and reproduction of deviant behavioral patterns at the intergenerational level. Special attention is paid to drug addiction as a more dangerous criminogenic factor characterized by the formation of persistent dependence and a specific motivation for criminal behavior. It is argued that drug dependence leads to a systemic nature of criminal activity, a high level of recidivism, and involvement of individuals in criminal environments, including offenses related to illicit drug trafficking. Based on the analysis of scientific approaches and official statistical data, the article reveals criminological characteristics of offenders who commit crimes under the influence of alcohol or drugs and highlights the role of psychoactive substances in the structure of serious and especially serious criminal offenses. Considerable attention is devoted to the criminal law assessment of intoxication, particularly to the analysis of Articles 21 and 67 of the Criminal Code of Ukraine, which establish a coherent model of criminal liability and punishment individualization for offenses committed in a state of intoxication. The author concludes that effective counteraction to crime associated with alcoholization and drug addiction is impossible solely through criminal law measures. Instead, it requires the implementation of a comprehensive prevention system combining general social, special criminological, and individual preventive mechanisms aimed at reducing the criminogenic impact of psychoactive substances and enhancing public safety in modern society.

Key words: alcoholization, drug addiction, criminogenic behavior, background phenomena of crime, intoxication, criminal motivation, criminological prevention.

Постановка проблеми. Проблема впливу алкоголізації та наркотизації на злочинність традиційно належить до числа ключових у кримінологічній науці. Вживання психоактивних речовин супроводжує людське суспільство протягом тривалого історичного періоду, однак саме в умовах соціальних трансформацій, зниження рівня правової культури та послаблення неформальних механізмів соціального контролю їх криміногенний потенціал істотно зростає. Алкоголь і наркотики не лише впливають на фізичний і психічний стан особи, а й здатні деформувати її ціннісні орієнтації, мотиваційну сферу та поведінкові установки, що створює передумови для вчинення протиправних діянь.

У кримінологічному вимірі алкоголізація та наркотизація розглядаються як складні соціальні явища, що перебувають у тісному взаємозв'язку з іншими детермінантами злочинності – соціально-економічною нестабільністю, маргіналізацією окремих груп населення, дефіцитом соціальної підтримки, кризою сімейних відносин. У такому контексті вони виконують роль каталізаторів криміногенної поведінки, підсилюючи дію інших негативних чинників.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення традиційних підходів до проблеми зловживання алкоголем і наркотиками не лише як медичної чи соціальної, а передусім як кримінологічної проблеми, що потребує системних і науково обґрунтованих заходів запобігання.

У такому контексті особливої уваги потребує аналіз алкоголізації та наркотизації не ізольовано, а як взаємопов'язаних фонових явищ злочинності, що мають спільні соціальні корені, але водночас відрізняються за характером криміногенного впливу. Саме тому доцільно послідовно розглянути особливості впливу алкоголю та наркотичних засобів на формування криміногенної поведінки, а також їх значення у структурі сучасної злочинності.

Метою цього дослідження є комплексний кримінологічний аналіз алкоголізації та наркотизації як фонових явищ злочинності, що істотно впливають на формування індивідуальної криміногенної поведінки та загальні тенденції злочинності. У межах дослідження особлива увага приділяється виявленню механізмів впливу психоактивних речовин на мотиваційну сферу особи, її здатність до самоконтролю та прийняття соціально значущих рішень.

Досягнення поставленої мети передбачає аналіз наукових підходів до розуміння алкоголізації та наркотизації, узагальнення кримінологічних характеристик осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у стані сп'яніння, а також оцінку кримінально-правових і превентивних механізмів протидії відповідним формам злочинності.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика впливу алкоголізації та наркотизації на злочинність тривалий час перебуває у фокусі уваги вітчизняної та зарубіжної кримінологічної науки. У працях багатьох науковців зазначені явища розглядаються як фонові детермінанти злочинності, що зумовлюють деформацію мотиваційної сфери особи, підвищення рівня агресивності та зниження здатності до правомірної поведінки.

Значний внесок у дослідження наркотичної залежності як криміногенного чинника зробили Є.С. Бадьорна та М.І. Фіалка, які обґрунтували положення про системний характер впливу наркоманії на механізм індивідуальної злочинної поведінки. Їхні праці акцентують увагу на тому, що наркотична залежність формує стійку криміногенну мотивацію, у межах якої злочин виступає засобом задоволення базової потреби у вживанні наркотичних речовин.

Окремий напрям наукових досліджень пов'язаний із кримінально-правовою оцінкою стану алкогольного та наркотичного сп'яніння. Зокрема, Ю.О. Сєдих у своїх працях розкриває особливості впливу сп'яніння на осудність особи, суспільну небезпечність діяння та індивідуалізацію покарання, підкреслюючи превентивну функцію кримінального законодавства у цій сфері.

Разом із тим, попри значний науковий доробок, проблема алкоголізації та наркотизації як комплексних криміногенних факторів потребує подальшого системного осмислення з урахуванням сучасних соціальних процесів, динаміки злочинності та практики застосування кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Алкоголізація населення є одним із найбільш поширених і соціально толерованих факторів криміногенної поведінки. На відміну від наркотичних засобів, алкоголь часто сприймається як легітимний елемент дозвілля, що ускладнює формування негативного соціального ставлення до його зловживання. Водночас саме алкоголь найчастіше виступає безпосереднім чинником вчинення насильницьких злочинів, хуліганства, злочинів проти життя і здоров'я особи.

Криміногенний вплив алкоголю проявляється через зниження самоконтролю, посилення імпульсивності та агресивності, притуплення почуття відповідальності. У стані алкогольного сп'яніння особа схильна до переоцінки власних можливостей і недооцінки правових наслідків своїх дій, що створює сприятливий ґрунт для реалізації кримінальних намірів.

Особливої уваги заслуговує феномен побутової злочинності, значна частина якої має алкогольне підґрунтя. Конфлікти в сім'ї, міжособистісні суперечки, що в нормальних умовах не виходять за межі словесних зіткнень, у стані сп'яніння нерідко переростають у тяжкі насильницькі правопорушення.

Особливу небезпеку алкоголізація становить у середовищі великих міст, де поєднуються висока щільність населення, інтенсивні соціальні контакти, стресогенні умови життєдіяльності та доступність алкогольної продукції. Саме в умовах мегаполісів алкоголь дедалі частіше виконує роль катализатора криміногенної поведінки, прискорюючи перехід від асоціальних форм поведінки до відкритого насильства. Водночас масовий характер споживання алкоголю сприяє відтворенню криміногенних моделей поведінки на міжпоколінному рівні, що особливо проявляється у неблагополучних сім'ях [1, с. 21-22].

У цьому контексті алкоголізація виступає фоновим явищем, яке не лише супроводжує насильницьку злочинність, а й активно формує її соціальне підґрунтя, зумовлюючи зростання кількості осіб з підвищеною схильністю до агресії, девіантної та протиправної поведінки. Ігнорування цього чинника в системі кримінологічного аналізу та превенції неминуче знижує ефективність заходів протидії тяжким насильницьким правопорушенням, особливо в умовах сучасності.

Водночас кримінологічний аналіз факторів злочинності не може обмежуватися лише алкоголізацією, оскільки наркотизація населення характеризується ще більш глибокими та стійкими деструктивними наслідками для особистості та соціального середовища. На відміну від алкоголю, наркотичні засоби формують швидку та виражену залежність, що істотно трансформує мотиваційний механізм поведінки та підвищує ймовірність системного залучення особи до злочинної діяльності.

У свою чергу Є.С. Бадьорна та М.І. Фіалка у межах проведеного кримінологічного дослідження обґрунтовують, що наркоманія виступає самостійним і вкрай небезпечним фоновим явищем злочинності, яке безпосередньо впливає на механізм формування індивідуальної злочинної поведінки. На думку авторів, наркотична залежність зумовлює глибоку деформацію потребно-мотиваційної сфери особи, внаслідок чого домінуючою стає потреба у вживанні наркотичної речовини, що підпорядковує собі свідомість, волю та поведінку індивіда. Саме ця потреба трансформується у стійку мотивацію до протиправних дій, спрямованих на будь-яке, зокрема й злочинне, здобуття наркотиків або коштів для їх придбання, а також на вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Автори підкреслюють, що у стані наркотичної залежності особа значною мірою втрачає здатність адекватно оцінювати суспільну

небезпечність своїх вчинків, легко переступає моральні та правові заборони, що сприяє повторюваності злочинної поведінки та формуванню своєрідного «замкнутого кола» злочинності, в якому кожен новий злочин стає засобом підтримання та поглиблення наркотичної залежності [2, с. 18-19].

Наркотизація як соціальне явище характеризується більш високим рівнем криміногенного потенціалу порівняно з алкоголізацією. Вживання наркотичних засобів не лише деформує психіку особи, а й формує стійку залежність, яка зумовлює специфічну мотивацію злочинної поведінки, спрямовану на отримання засобів для задоволення наркотичної потреби.

У кримінологічному аспекті наркотизація пов'язана з двома взаємопов'язаними видами злочинності: кримінальними правопорушеннями, що вчиняються у стані наркотичного сп'яніння, та кримінальними правопорушеннями, мотивованими необхідністю фінансування наркотичної залежності. Останні часто мають корисливий характер і характеризуються високим рівнем рецидиву.

Наркотична залежність сприяє соціальній деградації особи, розриву соціальних зв'язків, втраті легальних джерел доходу, що підвищує ймовірність залучення до кримінального середовища. У такому контексті наркотизація виступає не лише фактором індивідуальної криміногенної поведінки, а й елементом організованої злочинності.

Особи, які вчиняють кримінальні правопорушення під впливом алкоголю або наркотиків, характеризуються специфічним поєднанням соціально-демографічних і психологічних ознак. Для них типовими є низький рівень правової культури, деформована система цінностей, схильність до ризикованої поведінки та слабка соціальна інтегрованість.

Важливою кримінологічною особливістю є те, що стан сп'яніння часто виступає не стільки випадковою обставиною, скільки регулярним елементом способу життя. Це зумовлює повторюваність кримінальної поведінки та формування стійких девіантних установок.

Так, відповідно до статистики, яка оприлюднена на сайті Офісу Генерального прокурора, за січень-грудень 2025 року було вчинено 608101 кримінальних правопорушень усього, з яких – 6325 кримінальних правопорушень було вчинено особами у стані алкогольного сп'яніння, з них – 389 особливо тяжких, 1518 – тяжких, 2020 – нетяжких та 2398 кримінальних проступків [3].

Наведена статистика Офісу Генерального прокурора за 2025 рік переконливо свідчить про те, що стан алкогольного сп'яніння залишається стійким криміногенним чинником, який системно впливає на структуру та динаміку злочинності. Хоча частка кримінальних правопорушень, учинених у стані сп'яніння, у загальному масиві зареєстрованої злочинності формально не є домінуючою, якісні показники таких діянь (зокрема значна кількість тяжких та особливо тяжких злочинів) вказують на підвищений рівень їх суспільної небезпеки. Це дає підстави стверджувати, що алкоголь і наркотики не лише знижують рівень самоконтролю та критичної оцінки поведінки, а й сприяють актуалізації латентних агресивних, корисливих або асоціальних установок особи. Повторюваність кримінальних правопорушень у стані сп'яніння свідчить про те, що для значної частини правопорушників цей стан є не випадковим, а типовим елементом стилю життя, що формує стійку девіантну модель поведінки та ускладнює процес ресоціалізації.

Так, Ю.О. Сєдих обґрунтовано вказує, що вчинення кримінальних правопорушень у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння характеризується підвищеним рівнем суспільної небезпеки, оскільки сп'яніння дезорганізує психічні процеси, послаблює вольовий контроль та здатність особи адекватно оцінювати наслідки власних дій. Науковець підкреслює, що стан сп'яніння за загальним правилом не виключає осудності, а отже, особа зберігає здатність усвідомлювати суспільно небезпечний характер своєї поведінки та керувати нею, що й обумовлює кримінальну відповідальність. Водночас автор наголошує на необхідності індивідуалізованого підходу до оцінки цього стану при призначенні покарання, оскільки сп'яніння може виступати як обтяжуючою, нейтральною або, у виняткових випадках, пом'якшуючою обставиною. Окрему увагу Ю.О. Сєдих приділяє превентивному значенню кримінального законодавства, вважаючи протидію правопорушенням у стані сп'яніння одним із пріоритетних завдань держави [4. с. 211-213].

Крім того, норми статей 21 та 67 Кримінального кодексу України перебувають у тісному логіко-правовому взаємозв'язку та комплексно регламентують кримінально-правові наслідки вчинення кримінальних правопорушень у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння. Так, стаття 21 закріплює базовий принцип кримінального права, відповідно до якого перебування особи у стані сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість

реакції, не звільняє її від кримінальної відповідальності, оскільки такий стан, як правило, має добровільний характер і не усуває осудності суб'єкта. У свою чергу, стаття 67 конкретизує значення цього стану на стадії призначення покарання, визнаючи вчинення кримінального правопорушення у стані сп'яніння обставиною, що обтяжує покарання, що свідчить про підвищений рівень суспільної небезпеки як самого діяння, так і особи винного. Водночас законодавець, закріплюючи дискреційні повноваження суду, допускає можливість невизнання окремих обставин такими, що обтяжують покарання, залежно від характеру кримінального правопорушення, що забезпечує індивідуалізацію кримінально-правового реагування [5].

Таким чином, стаття 21 визначає загальну кримінально-правову оцінку стану сп'яніння як юридично байдужого для вирішення питання про наявність відповідальності, тоді як стаття 67 надає цьому стану кваліфікуючого значення при визначенні міри покарання, формуючи цілісну модель відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені в умовах зниженого самоконтролю та підвищеної ризикованості поведінки.

Важливою кримінологічною особливістю є те, що стан сп'яніння часто виступає не стільки випадковою обставиною, скільки регулярним елементом способу життя. Це зумовлює повторюваність кримінальної поведінки та формування стійких девіантних установок.

Тому, на нашу думку, запобігання злочинності, пов'язаній із перебуванням особи у стані сп'яніння, має здійснюватися на кількох рівнях. Загальносоціальний рівень передбачає формування культури здорового способу життя, зменшення соціальної толерантності до зловживання алкоголем і наркотиками, підвищення рівня правової освіти населення.

Спеціально-кримінологічні заходи мають бути спрямовані на раннє виявлення осіб групи ризику, застосування програм ресоціалізації, лікування залежностей, а також індивідуальну профілактику рецидиву. Важливу роль у цьому процесі відіграє міжвідомча взаємодія правоохоронних органів, медичних та соціальних служб.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що алкоголізація та наркотизація населення є одними з найбільш значущих фонових явищ сучасної злочинності, які істотно впливають як на формування індивідуальної криміногенної поведінки, так і на загальну структуру та динаміку кримінальних правопорушень. Вживання психоактивних речовин спричиняє деформацію ціннісних орієнтацій особи, зниження рівня самоконтролю та критичної оцінки власних дій, що створює сприятливі умови для реалізації протиправних намірів.

Алкоголізація, будучи соціально толерованим явищем, особливо небезпечна у контексті насильницької та побутової злочинності, де стан сп'яніння часто виступає безпосереднім каталізатором агресивної поведінки. Наркотизація, у свою чергу, характеризується ще більш високим рівнем криміногенного потенціалу, оскільки формує стійку залежність, у межах якої злочинна діяльність набуває системного та повторюваного характеру.

Кримінально-правове регулювання, закріплене у статтях 21 та 67 Кримінального кодексу України, відображає усвідомлення законодавцем підвищеної суспільної небезпеки кримінальних правопорушень, учинених у стані сп'яніння, поєднуючи принцип невідворотності відповідальності з можливістю індивідуалізації покарання. Водночас ефективна протидія такій злочинності неможлива виключно засобами кримінального права.

У зв'язку з цим запобігання злочинності, пов'язаній з алкоголізацією та наркотизацією, має здійснюватися на комплексній основі та включати загальносоціальні, спеціально-кримінологічні й індивідуально-профілактичні заходи. Лише поєднання правових, соціальних, медичних та виховних механізмів здатне забезпечити зниження криміногенного впливу психоактивних речовин та підвищити ефективність протидії злочинності в сучасних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко В.В. Алкоголізм і наркоманія як фонові явища тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України. Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія : зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Харків: ХНУВС, 2018. 122 с.
2. Бадьорна Є.С., Фіалка М.І. Наркотична залежність особи та її вплив на механізм злочинної поведінки. Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія : зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ Кримінол. асоц. України. – Харків: ХНУВС, 2018. 122 с.

3. Статистика. Головна – Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>.
4. Сєдих Ю. Кримінальна відповідальність за правопорушення, вчинені у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Молодий вчений. 2020. № 12 (88). С. 210–214. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-12-88-42>.
5. Кримінальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3816>.

Дата першого надходження рукопису до видання:
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Кирилюк В.А., Корецький С.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0